

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Николай Георгиев Папучиев

**ПРЕОБРАЗЯВАНЕ НА ТРАДИЦИОННАТА
КУЛТУРА В МОДЕРЕН РАЗКАЗ ЗА НАЦИЯТА.
АНТРОПОЛОГИЯ НА ВЕЩТА И СИМВОЛНИТЕ
ФОРМИ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
на дисертационен труд за присъждане на
научната степен доктор на науките

София
2015

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на разширено заседание на катедрата по Българска литература при СУ „Св. Климент Охридски“ на 14. 12. 2015 г.

Работата съдържа 492 страници.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Мотивировка и актуалност на темата	4
2. Цел и задачи на изследването	6
3. Структура и съдържание	8
3.1. Първа глава. Икономически измерения на груповата идентичност. Антропологично приближаване	10
3.2. Втора глава. Модерната нация и употребите на културата	14
3.3. Трета глава. Икономически и културни трансформации на символите на националното	22
3.4. Вместо заключение	39
4. Авторска справка	41
4.1. Приноси на изследването	41
4.2. Публикации и доклади, свързани с темата	42

1. Мотивировка и актуалност на темата

Основният акцент в изследователската работа е поставен върху проблема за трансформациите в колективната култура през модерната епоха. Текстът представя резултатите от неколкогодишно изследване, в основата на което стои анализът на модерния „реалистичен“ етнографски разказ и механизмите на неговото конструиране. Водещият методологически инструмент, прилаган в работата, е изведен от достиженията на интерпретативната антропология, която дава ключ към скрити идеологически конструкти на същия този разказ и разкрива наличието на различни по своя характер стратегии на писане и на анализ на социалните реалности. Анализът в работата обаче не остава само до традициите на интерпретативната антропология, а се опитва да премине отвъд, търсейки методологическите несъвършенства на подходите, които изграждат изследователския ѝ инструментариум.

Така се достига до въвеждането на нов изследователски инструментариум, кореспондиращ със съвременните антропологически проучвания. Основанията му се намират в опитите за осъществяване на икономическо аналитично приближаване към проблемите в сферата на културата. Методите, които го изграждат, дават възможност културните реалности да се разгледат като резултат от взаимодействието между икономика и институционална организация на обществото, което на свой ред дава нов ключ за проучване на колективните идентичности.

Работата не се ограничава само да илюстрира, че етнографският разказ е конструкт на модерната епистема, обрасъл с множество идеологически постановки. Приносното в нея е, че търси механизмите на реално функциониране на културата в условията на модерното общество. За да се

изпълни тази задача, ключова за анализа е връзката между етнография, икономика и политика. Чрез нея се прави опит да се разкрият основанията на трансформациите в обществения ред, механизмите на социална сегрегация, производствените промени в епохата на модерността. В контекста на въпроса за пазарното търсене и предлагане се разглеждат възможностите на идеологиите не просто да конструират символни пространства, а да се превръщат в специфични пазарни инструменти, чрез които се генерира финансов и производствен капитал.

2. Цел и задачи на изследването

Водещата цел пред работата беше да се проучат механизмите на функциониране на модерната култура, като се обърне специално внимание на начините, по които тя изгражда рефлексивен прочит към собственото си минало.

Важна цел в работата е да се изследват начините на формиране на колективна идентичност от модерен тип, като се обърне внимание на сложното взаимодействие между производството, пазара и държавните институции. Този подход разкрива скритите полета на идеологическо въздействие, което е функция от напрежението между формирането на „малки“ идентичности и опитите те да бъдат консолидирани от „голям“ национален разказ.

Постигането на целите се осъществи посредством изпълнението на няколко конкретни изследователски задачи.

1. Проучване на законодателната база, свързана със стимулиране на производството, за периода 1878 – 1989 г., за да се представи ролята на държавните институции в процесите на функциониране на културата. Основен акцент беше поставен върху законите, наредбите, разпорежданията и решенията на държавната администрация, регулиращи занаятчийското производство в променящи се икономически условия. Допълнени с материали от периодичния печат, тази данни са в основата на анализа на втора глава на работата.

2. Изследване на документи, съхранявани в Държавния архив, на партийни и държавни органи, за да се създаде база данни за механизмите на контрол и организация на културния живот в страната. Натрупаната информация даде възможност в трета глава на работата да се представи работата на администрацията – партийна, държавна и об-

щинска – за продължаване масовизацията на наследената колективна култура и превръщането ѝ в сценично изкуство.

3. Извършване на теренно проучване в различни региони на страната, за да се установи както съвременното състояние на културата, така и да се направи опит за реконструкция на процеси от близкото минало през гледната точка на участниците в тях.

3. Структура и съдържание

Настоящият текст представя резултатите от 4-годишно антропологично проучване на културата в модерната епоха. В структурно отношение изложението е организирано в три основни глави и една последна част, озаглавена „Вместо заключение“. Общият обем на работата е 492 страници.

Ключово за изследването е разбирането за институционалната регулация на правилата, които определят социалния ред и комуникацията в обществото. В съгласие с анализа на Пиер Бурдийо (1997: 122), според който държавата е главен отговорник за изграждането на официалните категории и в реда, и в съзнанието на модерните общества, са анализирани нейните функции на мощен инструмент за реализация на определени политики във всички сфери на човешкия живот. И в тази точка работата се отделя от теоретичния инструментариум на френския изследовател, за да се приближи към евристичните търсения на една „икономическа“ антропология, която отчита ролята на пазара. При това, като анализира не само „чисто“ икономическите сфери на човешката дейтелност, а се полага в „контактните зони“, предопределени от връзките между икономиката и социалните и културните процеси. В този аналитичен ключ следващият важен компонент за проучването – наред с идеологиите (политиките) и институциите – се явява пазарът и механизмите на неговата регулация. Той определя голяма част от семантичните редове в културата, допълвайки или противопоставяйки се на инструментализираните социални идеологии. Следвайки тази перспектива на търсене, акцентът в изследването се полага върху измеренията на социалните идеологии и тяхното отражение както върху законодателството, изграждащо общата регулативна рамка, така и върху културните промени в епохата на модерността,

до които довежда.

Основната цел на подобен подход е да се създаде една холистична картина на българската модерност, в която културата не се проучва сама за себе си като изолирана и саморегулираща се сфера, а по-скоро като резултат от влиянието на множество фактори, свързани със съществуващия социален ред. В този аналитичен ред, важно за работата е да проучи и представи взаимодействието между институциите и пазара, които в своето единство и противоборство се оказват ключови фактори, определящи динамиката и насоките на случващото се и в областта на културата. Създаването на институциите на модерната държава и правилата на капиталистическото стопанство внасят бързи промени в социалния ред – етосят на колективната култура е подложен на сериозни предизвикателства. Новите форми на производство изискват специфична регулация от страна на държавната администрация, което на свой ред се отразява върху случващото се в обществото. Различните политически визии за социален ред формират модерната публичност и се инструментализират през институциите. Капиталистическото стопанство на свой ред също оказва голямо влияние и внася съществени промени в установените норми на живот и обществен ред. Предвид динамиката на движението на капитала и работната ръка това създава усещане за нестабилност у хората; напуснали вече твърдите рамки на колективната култура, във все по-големи групи от хора се създава усещането на нестабилност. Кое то генерира все по-голяма социална енергия в усилията за създаване на нови и нови правила в стремежа да се създаде някакво по-дълго траещо статукво.

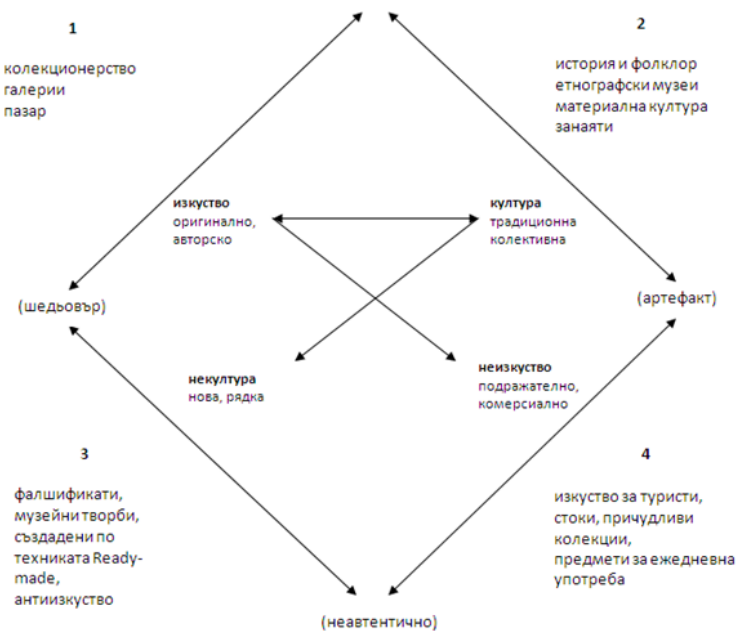
На всички тези процеси се прави опит да се даде теоретична обосновка в първа глава на проучването „Икономически измерения на груповата идентичност. Антропологични приближавания“.

3.1. Първа глава. Икономически измерения на груповата идентичност. Антропологично приближаване

В тази част се разглеждат най-важните изследвания в областта на антропологията, които търсят връзката между процесите в икономиката и тяхното отражение в културата. Вниманието се отделя и на механизмите, по които „традиционната култура“, „културното наследство“, „завещаното от дедите“ се превръща в част от масовата култура на модерното общество. Анализират се механизмите, по които определен начин на живот – в плана на колективната култура например – се оценностява, при това не само в идеологически смисъл, а и през призмата на пазарните му рационализации. Потребителското търсене и производството на едни или други стоки и услуги в условията на капиталистическо стопанство се разглеждат в контекста на формиране на групови и индивидуални идентичности. Така ролята на икономиката се извежда като един от водещите компоненти в процеса на индивидуализация на културата, стимулираща определени потребителски нагласи и изграждаща различни по своята големина и локация статус-групи. Това влиза в противоречие с „големите идеологии“ на модерността, създаващи идентичностни модели, производни на концептите на модерния национализъм. Масовата култура отразява в себе си това напрежение, като създава сюжети, в които миналото става част от настоящето, а неговото материално потребление се конструира като културен конструкт. Така вещите от миналото се превръщат в артефакти, в „материално наследство“, чиято голяма културна и пазарна стойност се придава често пъти и от връзката с идеологията. Самата идеология търси и извежда на преден план не толкова биографията на вещта, колкото нейната положеност в големия национален наратив, придаващ легитимност на колективната идентичност.

Именно идентичността – груповая и индивидуална – се

очертава като проблематична категория в епохата на модерността и – изхождайки от това разбиране – като естествен център на изследването. Опитът за свързване на потреблението с механизмите на създаване на културни смисли, процесите на разпадане на големите колективни принадлежности и изграждането на алтернативни човешки заедности, се изследват в работата през производството и потреблението на определени стоки. В основата на анализа се поставя семиотичният квадрат на Греймас и Растьер, но в антропологическата перспектива, концептуализирана от Джеймс Клифърд.

Квадратът на Джеймс Клифърд е по своята същност схема на движенията във всички възможни посоки, които се осъществяват в областта на културата. Отразявайки графически динамиката в информационния културен обмен, той същевременно съдържа потенциал за разкриването на

съществуващите идеологически пресичания, които осъществяват транзитния преход между отделните полета, обвързвайки ги с конкретни исторически условия. Ключово за разбирането на „машината“ на американския изследовател, е понятието стока. Разглеждайки вещта като продукт, който активно участва в пазарните отношения на обмен, продажба, създаване на реплики, фалшифициране и контрабанда, Джеймс Клифърд предлага използването на специфичен антропологичен ключ, позволяващ съвременната култура да се разглежда като тясно обвързана с пазарите. Интерпретативният потенциал на този аналитичен ключ се съдържа във възможността семиотичният квадрат да разкрие смисловите полета, свързани с механизмите на формиране на културна памет, която оказва влияние върху изграждането на колективни и индивидуални идентичности.

Две са основните оси, които организират възможните опозиционни единства. Вертикалната се осъществява от връзката автентично – неавтентично, а хоризонталната разкрива вътрешните зависимости между шедьовъра и артефакта. В тълкуването на квадрата, Джеймс Клифърд специално отбелязва, че той трябва да се разглежда като динамична система, която е пряко обвързана с контекстуалното функциониране на културата. Това променя семиотичния ключ, заложен от Греймас и Растьер в квадрата, защото в разбирането на американския изследовател семиотиката е разбирана не като непроменлива знакова организация на културата, а като част от динамиката при определянето на смислите в културните реалности. Казано по друг начин, квадратът не е надисторичен семиотичен конструкт, разкриващ дълбинни и непроменливи отношения между знаците, а е конструкция, отразяваща прагматиката в знаковите референции, която се определя в хода на комуникацията. Тези промени са силно контекстуално зависими и исторически предопределени, което се отразява върху механизмите на комуникация между отделните квадранти, тъй като самата прагматика съдържа в себе си ключовете на промяната.

Квадрантите в „машината“ на Джеймс Клифърд са четири на брой, като тяхната положеност е организирана от епистемологично предположените разбирания за шедевър и артефакт, спрегнати в отношенията за автентичност и неавтентичност. Самите квадранти отразяват не толкова движението на предметите и промяната в техния статут в един или друг исторически контекст, а концептуалната трансформация в разбирането за изкуство и неговото социално присъствие. Промяната в идейния и идеологическия контекст се отразява върху пазарните отношения; обратната зависимост също е валидна. Тази силна зависимост между пазара и културните идеологически програми се отразява пряко в процесите на обмен на стоки и услуги, при което предмет, свързан с бита или историята, или произведение на изкуството, получават не само историческа и естетическа стойност, а и пазарна цена. Цената, която превръща в стока предмета или вещта, е факторът, отразяващ динамиката в полето на идеите и концепциите. В този смисъл подлежи на известна корекция казаното от Джеймс Клифърд, че силното движение, което съществува между първа и втора зона, е резултат от това, че „обектите се преместват в двете посоки“. Преместването на вещите е единствено от гледна точка на техния притежател или собственик, но квадратът не показва този механизъм на пазарно взаимодействие. Неговият потенциал е в разкриването на пазарните полета в културата, маркетинговите стратегии и изграждането на пазарни стратегии, отчитайки културните реалности и зависимости. Положителното натоварване с висок идеен знак на даден артефакт, свързан с традиционния начин на живот (втори квадрант), посредством включването му в големия наратив на националното изграждане, повишава неговата цена и в рамките на пазарния обмен. За целта самият предмет задължително трябва да бъде автентичен, което допълнително активира културната памет, тъй като ѝ придава правдивост. От вещ с практическо приложение в конкретна културно-историческа ситуация, той се

превръща във важен артефакт, пряко отнасящ се до културната памет. Тази памет има преки референции в големия наратив, който предметът илюстрира, и е част от механизмите на изграждане на конкретна групов идентичност. За придаване на допълнителна идейна стойност автентичните предмети от втори квадрант получават статут на изкуство (най-често „народно изкуство“), което отразява – от една страна – романтичните визии за народната култура и – от друга – модерното разбиране за изкуството като „висок“ контрапункт на масовата култура. „Предметите с културна или историческа стойност, продължава Клифърд, могат да бъдат издигнати до статут на художествено изкуство“. Така наивистичното народно изкуство попаднало в частни и държавни галерии може да се превърне в произведение на изкуството, което да бъде високо оценено, след което да се мултиплицира до сувенир – „изкуство за туристи“.

Въз основа на анализа, квадратът разкрива смислите, обрастващи всяка една вещь в рамките на пазарната ѝ реализация, което разкрива културните нагласи на производителите, потребители и посредници в тези процеси. Поставят се в нова светлина въпросите за автентичността на артефактите, идеологиите, които определят масовото потребление, правото да се трансформира традицията, за да се задоволи определен потребителски хоризонт и т.н.

3.2. Втора глава. Модерната нация и употребите на културата

Проучването на сблъсъка между социалните и политическите идеологии и пазара (както и идеологиите на самия пазар) разкрива основните посоки на развитие на модерната култура и нейното отношение към традицията във втора глава на работата – „Модерната нация и употребите на културата“. Акцентът тук е поставен върху случващото се в културните пространства на модерното българско

общество, като основанията на трансформациите се търсят в пазарните и законодателните промени, довели до нови конфигурации в социалните отношения. Установените капиталистически отношения в страната в края на XIX век извеждат много хора от традиционния начин на живот, който водят, и ги превръща в наемни работници в един бързо развиващ се пазар на труда. Въвеждането на фабричното производство преконфигурира изцяло производството и предлагането. Отбелязаното от Иван Шишманов разрушаване на „китайската стена“, която охранява българската култура от западноевропейското влияние, става емблематично за променящото се общество като цяло. В редица етнографски изследвания – и особено още от работите на Иван Хаджийски през 30-те години на отминалото столетие се налага схващането за унищожаването на българските занаяти, респективно – на българската традиционна култура. Анализът на данните разкрива реално различна картина – броят на занаятчиите в страната в периода 1878 – 1944 г. се повишава над пет пъти, което в никакъв случай не показва западане на занаятчийското производство. Напротив, то заема изключително голяма ниша в социалната структура на българското общество, важен икономически фактор за неговото развитие. За да може това да се случи, се предприемат множество мерки – въвеждани с различен интензитет в отделните периоди – имащи за цел да съхранят и обогатят този сегмент от модерната българска икономика.

Статистиката показва, че абсолютният брой на занаятчиите в страната непрекъснато нараства, като темповете на този растеж са почти константна възходяща величина през годините. Според данни на Дирекцията на статистиката „през 1900 г. в нашата страна е имало кръгло 138 хиляди души самостоятелни занаятчии и калфи; през 1905 г. се увеличават на 147 хиляди души, през 1910 г. на 176 хиляди души, през 1920 – на 204 000, а през 1926 г. – на 220 000. Само самостоятелните занаятчии са били: през 1906 г. 68 437; през 1920 г. – 77 000; през 1925 г. – 88 000, а сега

достигат почетната цифра 100 000“. Изводът, който прави депутатът е, че броят на занаятчиите нараства значително по-бързо от естествения прираст в страната.

Това почти двойно нарастване за около 20 години на упражняващите някакъв занаят лица е интересен икономически факт, показващ значението на занаятчийското производство за формирането на икономическата конюнктура в страната. От данните се вижда, че голям процент от заетите лица са в сферата на занаятите. Съпоставено с недобрата картина на пласмента на занаятчийската продукция, се вижда една ситуация, която на пръв поглед може да се определи като противоречива. Основният въпрос е кои са факторите, в резултат на чието действие нараства броят на упражняващите един или друг занаят лица в контекста на влошаващата се цялостна картина на занаятчийската продукция? Един от основните отговори може да се намери в пресрещането на идеологически и стопански причини, довели до промяна в потребителските търсения и оттам – в производство.

Скритото зад статистическите данни е, че има занаяти, които променят своя характер, както и такива, които практически изпадат в рецесия. Именно тяхната продукция става градиво за новите идеологии. Така от елементи на националното културно наследство, те се превръщат в емблеми на общия дух, който е формирала колективната култура. Неговите ценности модерният национализъм превръща във важни идеологически послания и ги налага като част от ценностния универсум на модерния социум. Роля в тези процеси заемат държавните институции, в резултат на което се получава специфичен „синтез между националната държава и индустриалния капитализъм“, което по думите на Крис Хан и Кейт Харт може да се определи като национален капитализъм (Hann, Hart 2011: 30). В него се отразяват институционалните усилия за управление на парите и пазарите, като по този начин централната бюрокрация може да се намесва във формирането на общите идеологии

на културната картина на модерното общество. Държавата се превръща в ключов агент в т. нар. от Хоркхаймер и Адорно „културна индустрия“ и влияе силно върху маркерите на груповата идентичност.

Връзката между селото и занаятите има две важни измерения, които се отразяват именно в пресрещането на културни и стопански фактори, подложени на промяна в новите условия на капиталистическо производство. От една страна, начините на отношения, бит, потребление и живот, който се съхранява по-дълго в селото, се променя с изключително бързи темпове в градската културна среда. Въпреки забавения ритъм, тези промени се отразяват и върху потреблението на селото, което довежда до свиването на занаятчийската продукция в селата. Другата важна връзка между занаятите и селото се открива в непрекъснато нарастващия брой на лицата, упражняващи един или друг занаят. Промяната на условията на социален живот усилват процесите на миграция от селото към града, при което се осъществяват структурни промени в социалния ред на модерното общество. Все по-голяма част от земеделците напускат селата и започват да търсят препитание в града. Пазарът на труда се разраства, като фабриките не успяват да предложат достатъчно работни места, за да поемат целия поток от хора, които в по-голямата си част са нискоквалифицирани и неподготвени за работа с новите машини. Част от тях търсят и намират работа в занаятчийските работилници като чираци и калфи, с тенденцията, че един ден ще придобият майсторски права и ще получат възможност да отворят самостоятелни работилници.

Тези процеси не са нови. Определени занаяти, тясно свързани с традиционното потребление започват да изпитват затруднения още в началото на втората половина на XIX в. Икономическите трудности стават особено забележими в последната четвърт на столетието, когато миграцията към градовете в търсене на препитание се увеличава. Това дава допълнителен тласък на държавните институции и същест-

вуващите еснафски организации да търсят законодателно решение на проблемите със свободната работна ръка, която е причина за нелоялната конкуренция. Редица мъже, без необходимата подготовка, а само въз основа на уменията си, свързани с традиционното домашно производство, отварят свои дюкяни и предлагат нискокачествена, но евтина продукция. Това създава проблеми на занаятчиите, които са се обучавали по-дълго, придобили са майсторски умения и работят с по-качествени материали.

Всички тези фактори създават необходимостта от бърза намеса от страна на държавните институции, за да се регулират непрекъснато променящите се процеси в българската икономика. Отношението към работниците, начините, по които се организира производството, правата на майсторите и правомощията на сдруженията, се превръщат в инструмент за реални икономически политики и влияние в обществото. Това на свой ред провокира редица идеологически сблъсъци, които се отразяват върху приеманите законодателни инициативи. Ясно се отграничават позициите на левите и десните парламентарно представени политически сили, които правят опити за провеждане на различни политики за икономическото развитие на страната.

Усвояването на фолклора в епохата на модерността, включването на елементи от него в сюжетите на националната идентичност и фолклоризмът, която заема все по-голямо място в масовата култура, са резултат от засиления интерес към миналото сред все по-големи групи от хора. Редица фолклорни елементи се усвояват и в авторското творчество, което по този начин получава статут на наследник и продължител на една самобитна естетика, наследена от миналото. Така фолклоризмът се засреща с фолклоризацията, която спомага връщането на тези елементи в масовия оборот на публичната комуникация. Те обаче вече са обработени в стилистиката и семиотиката на модерните идеологии и създават още по-наситени и сгъстени картини в масовите представи. Фолклорът и предметите на миналото се пре-

вършат в легитимационен инструмент на тези идеологически послания. Поради тази причина тяхното опазване се превръща в приоритетна грижа на държавните институции; роля в тези процеси имат производството и пазарът. Формира се специфична ниша, в която пазарното търсене, подвластно на модерните идеологически послания, придава специфичен смисъл на културното наследство. То се превръща в част от интериора и облеклото, производството на сувенири и формите на масовата култура, пряко отразяващи представите за колективна заедност. Бързите изменения в обществото и маркерите на културната идентичност, които безпокоят етнографите по едни, а икономистите по други причини, показват, че процесите на промяна са с дълго траене в културен план и пазарът само допълнително ги интензифицира, придавайки им нов тласък.

Свое място в тези процеси заемат музеите, изложенията и търговските експозиции. Тяхното присъствие също формира знанието за миналото и традициите, но по особен начин – в динамиката на развитието на културните процеси. Това внася мощни идеологически импулси от нов тип, които потенциално се съдържат в самата идея за организацията на експозиционните пространства. Самата вещ – освен че притежава важни функционални и приложни характеристики – се отличава в някаква степен от останалите стоки, намиращи се на пазара. Музеят, както и панаирните изложения въпреки, с иновативния характер, който имат, се вписват в модерната тенденция за повишаване на художественото ниво на стоките, произвеждани от българските занаятчии. Това допринася за по-бързото и кардинално осъществяване на дълбокия обрат в традиционното производство, като същевременно води и до формирането на ново отношение към традициите в българската култура. Колкото и да е парадоксално, именно усилията за модернизация на производството, получават и един – на пръв поглед вторичен, но в същност доста важен ефект в културното пространство. Отстраняването от традицията, нейното

дистанцирано разглеждане и усвояване, дава възможност за новото ѝ идеологическо осмисляне, намиращо приложение в реалното производство. Тя се превръща в източник на елементи, чиято художествена стойност се извежда на реден план при формирането на концептите на модерния български стил, опрян на някои части от наследството на миналото. Този стил е сложна смесица от традиционни елементи и иновативни техники на тяхното създаване и прилагане, които, включени в големия наратив за креативната духовна сила на миналото, се превръщат във важна част от новата идеология за колективна заедност. Прилаганият подход е редуccionистки – не всичко, което е част от миналото, се припознава като значимо наследство, което трябва да бъде продължено в настоящето. Избират се само онези знакови елементи, които са подходящи да бъдат вписани в новия разказ на нацията за себе си. Тяхната художествена обработка разширява възможностите за употребата им; така те стават част от новото производство, свързано с промененото потребителско търсене.

По този начин спецификата на музейното пространство, реализиращо в същото време и търговски функции, експонира друг тип рекомодификационни стратегии, които придават на закупените от експозициите вещи допълнителна символна стойност, като ги превръщат в преносители на смисли, идващи от публичната идеология и търсещи интимните зони на личното пространство. Ако в случая отново се приложи аналитичният ключ от квадрата на Джеймс Клифърд, тези предмети, поставени в цялостния контекст на изграждане на новата национална идентичност, през цялото време се удържат във втори квадрант, независимо от факта, че не представляват реални исторически артефакти. Без да са произведени в миналото за нуждите на друг тип стопанство и бит, те са също така ценни като оригинали, защото са създадени по традиционната технология на занаятчийското производство, а то на свой ред е безапелационно вписано в националната идеологическа конструкция на

миналото. Те са своего рода елементи на традиционната култура, които обаче в новите икономически и социални отношения, към утилитарните си функции, лесно могат да прибавят и допълнителни стойности, които ги правят ценни за колекционерите, частните и обществените сбирки.

Резултатите се постигат относително бързо. Изискването за художественост пред българската занаятчийска продукция допринася за нейното модернизиране, което спомага припознаването ѝ като автентичен елемент и реална връзка с миналото. Духът на „здравия модернизъм, който изхождайки от традицията, съчетава красотата с удобството и естетиката“ се изразява от почти постоянния за културата на Третото българско царство девиз „Художествени творци и занаятчии заедно в производството“. Организираната през 1938 г. национална изложба на занаятчийската продукция е еманация на усилията, свързани с търсенето на нови форми и производства, които да спомогнат съществуването на българските занаятчии. В същото време обаче, тя е върхната точка, която показва механизмите и модерните употреби на миналото; конструирано като традицията в контекста на новата национална митология. Според нея занаятчиите не е само субект на стопанството, той е факторът, който пренася ценностите на миналото в напрегнатото настояще на националното изграждане. Духът на силният възрожденски еснаф, чийто най-изявени представители са играли ключова роля за формирането на новия обществено-политически проект в този период, не е унищожен в новите икономически условия, а се е запазил непокътнат. Този дух е вложен в съвременното производство, което независимо от модерните технологии, изгражда себе си в представите за тясна и непрекъсната връзка с миналото. Тази връзка не е пряко отнесена към предметите, свързани с традиционното потребление. Тя обаче съществува в национално-конструирания разказ за ценностите, отстоявани от еснафа в историческа перспектива. По този начин идеологията успява да намери необходимия компромис, за да съчетае в едно неразривно

и подредено цяло нуждата от иновации в занаятчийското производство и потребността от връзка с миналото и неговата култура. В това число и потребителска такава. В този общ контекст на идеологическо единство занаятчийската продукция – за разлика от фабричното производство – започва да се разглежда като пряко свързано с традициите на онова героично и трагично време, което модерната нация разпознава като ценностен тезаурус за собствения си идентичностен проект.

3.3. Трета глава. Икономически и културни трансформации на символите на националното

Промяната на политическите условия през 1944 г. се налагат успоредно с пълна подмяна на съществуващия икономически ред. В трета глава на работата „Икономически и културни трансформации на символите на националното“ се разглеждат следствията от това как държавата, от един от факторите в полето на културната индустрия се превръща в единствения генератор на културни послания и модели на групов и индивидуална идентичност. Освен това, администрацията в условията на тоталитарен режим получава и правата да санкционира всякакъв тип отклоняващо се от установените норми поведение. Започналите процеси на културна индивидуализация и създадените в предишния период възможности за съ-съществуване на отделни групови идентичности, са силно ограничени; някои от тях са напълно премахнати от видимата сфера на социалната публичност чрез въвеждането на крайни дисциплиниращи норми. Мощната вълна на модернизация на обществото заличава голяма част от културното наследство, а – в съгласие със съществуващите практики на модерната култура – превръща друга част от него в елементи на масовата култура. Художествената самодейност, както и формите за контрол на свободното време – в това число и в областта на туризма

– са сред примерите за употреба и сценично усвояване на културни елементи в тази част на анализа.

Туристическата индустрия заема едно от челните места в представителните сфери на новия политически ред. Документите, отразяващи партийната и държавната политика в сферата на туризма показват, че като цяло се запазва съществуващата от междувоенния период организация, но се извършват две важни промени. Едната засяга масовостта и контрола върху живота на „трудещите се“ в свободното време, а другата е свързана с новите идеологически задачи, които партията поставя пред туристическото движение като източник на политическа просвета и култура.

„Самодейни туристически походи“ не са форма на свободен избор на маршрути от страна на пътуващите, а са организирани от различни звена в йерархизираната управленска система, за да се изпълнят партийните повели за развитието на масовия туризъм в страната. На „трудовите колективи“ и ученическите класове се спускат определени нормативи, които трябва да бъдат изпълнени, а отговорността за това се възлага на заводските и учреденските комитети. Именно те следят за масовостта на мероприятията, организират маршрути, свързващи в единно цяло идеологията на настоящето с историята и миналото, отговарят за спазването на установените за масовия туризъм стандарти при пътуванията. Така самодейните туристически походи се установяват като форма на разпределение на властта в масовизацията се туризъм, при която местните организации имат грижата да предлагат инициативи, съобразени с централизирано изработени и контролирано прилагани програми за организация на пътуванията.

Използвайки механизмите за контрол, комунистическото управление на страната засилва модернизационните процеси в сферата на туризма, започнали още от началото на столетието, като прави видима връзката между идеологията и централизираната планова икономика, която се въвежда в страната. Възстановени са редица хижи (като

техният брой през 1953 г. възлиза на 120), построен е лифт при хижа „Алеко“, въвежда се екскурзионното летуване и редица други. По този начин идеологическите послания са контролирано имплантирани под формата на различни социални сюжети, а тяхното онагледяване се извършва с помощта на масовия туризъм. Маршрутите му са централизирано ориентирани по посока на „достиганията“ на социалистическото стопанство, което демонстрира напредъка на българския народ, под мъдрото ръководство на Партията, ако се използва клиширания език на идеологията от този период. Партийната и държавна намеса в социалния и икономическия живот провокира дълбоки изменения в семиотичните кодове на културата.

Комунистическата държава прилага програми, които пресрещат тази естествена за развитието на пазара стопанска логика. Тя централизира и цялостно организира пазарите, като въвежда идеологически правила, които ограничават развитието на икономическите процеси. Ако либералното стопанство предполага сблъсък на индивидуалните вкусове, което се отразява върху общото отношение между търсенето и предлагането, то установеният в България режим поставя силен акцент върху колективизацията във всички сфери на социалния и личния живот на българите. Планираното прекарване на свободното време е предопределено идеологически така, че колкото се може повече от партийните послания да достигнат до по-големи групи от населението. Създават се специални маршрути, които онагледяват „историческата правдивост“ и легитимират правото на съществуване на новия колективистичен разказ на „социалистическата нация“. Така посещението и гледането стават важна част от собствената представа на пътуващия човек за неговото индивидуално присъствие и ангажираност към постулатите на този нов наратив.

Поради тази причина е необходимо туризмът да се повери в ръцете на експерти. В случая със социалистическите страни това са не само икономисти, чиито познания за

необходими за по-доброто организиране на търсенето и предлагането в тази все по-бързо разширяваща се ниша на стопанството. В сферата на туризма масово навлизат, по примера на Съветския съюз, специалисти по идеологическата работа, които имат решаващата дума за организацията на „масовия туризъм“. Тяхно задължение е да определят важните за новите героически сюжети исторически топови, да определят тяхната символна значимост, и след това да изработят интерпретативен ключ, с помощта на който да ги обединят в цялостен разказ. Нещо повече, този разказ трябва да бъде толкова умело изграден, че да се впише в цялостната история на нацията като органично единство. Този ефект се постига обаче на един по-късен етап от идеологическата работа. През първото десетилетие идеологическите претенции към миналото са още по-големи. Задачата пред работещите в сферата на идеологията е да предложат такъв партийно-политически наратив, който да „коригира“ самото минало, съобразно нуждите на пропагандата. Допуска се фалшифициране на историята, а там, където е невъзможно да се предложи нова интерпретация, се позволява и прикриването на факти и исторически събития.

Това оформя новия облик на социалистическата туристическа индустрия в страната, съобразен с нуждите на идеологията и политическите визии за социален ред. Много скоро след смяната на политическия режим през септември 1944 г. започва въвеждането на мерки в областта на туризма, които да го превърнат в същностен елемент от програмите за „масов отход“. Създава се такава организация на туристическото движение, която има за цел да отнеме инициативата на отделните самоорганизиращи се дружества от любители на природата, съществували до 1944 г., и да ги подчини на обща партийна програма за масовизация и колективизация на живота. Това има пряко отражение върху процесите на формиране на индивидуалните вкусове на пътуващите хора в епохата на социализма.

Колективният турист е този, който се формира в резултат

на капиталистическото масово стопанство и големите идеологии, които му влияят. Той търси да открие онова, което националните наративи формират като масови представи за миналото и настоящето на ние-групата. По този начин, както вече се отбеляза, се съчетават ползите за физическата му почивка и развитие с възможността да онагледят и легитимират по този начин знанието за себе си и групата, към която принадлежи. По този начин пътуването един от източниците, който се възприема като натрупване на „културен опит“ от страна на туриста. При срещата си с новото и различното той става „съпричастен“ с него, разпознавайки всички онези негови особености и ключови характеристики, които е тръгнал да види и е очаквал да открие. Индустрията бързо разпознава възможност да онагледява тези образи и да ги превръща в стоки за масово потребление. Те се представят като културни продукти и стават част от пазарния оборот в един сложен механизъм, започващ с разпознаването на ключови за определени идеологии послания и реализиран в конкретни материални, визуални и словесни продукти. Така масовият туризъм изгражда масови представи и модели за социален живот. Това е причината, поради която икономиката на културната продукция се различава значително от тази на икономическата логика, която се проявява при създаването на промишлена продукция, продължава авторът.

Този образ на масовия турист и начинът, по който той гледа на света, се изгражда като статистическа величина от социологическите наблюдения върху пътуващият човек от средната класа в модерната епоха. В плановата икономика на социализма обаче той бележи известни различия, доколкото цялостната икономическа картина се различава от стопанството и неговата организация в рамките на капиталистическите пазарни отношения. Осъзнавайки ясно, че самата културна продукция може да бъде инструмент за насочване в една или друга посока на културата на големи маси хора, държавната администрация полага усилия за създаване на нови модели на общностна идентичност. Ви-

зията за колективна заедност се постига чрез ревизиране на съществуващите културни традиции и въвеждането на кодове, отразяващи партийните представи за интернационализъм. Културната продукция не само че променя своя идеологически заряд, но държавата се превръща в единствен неин производител и разпространител. Това е причината, поради която създаването на културна продукция няма за цел да генерира реални икономически приходи, а основната задача е свързана с производството на идеологически клишета и масовото им разпространение. Поради това, документите, отразяващи политиката в областта на туризма от първите години след установяването на новия режим в страната, са с фокус именно върху неговите организиращи възможности. Той става част от инструментите за контрол и дисциплина на свободното време на хората, организирайки го в инициативи със смесен публично-частен характер, извършвани под надзора на специалисти по пропагандата.

В специално издадено през 1954 г. „Ръководство по туризъм“ се казва, че за краткото време, в което в страната е установена „народна власт“ в областта на туризма са създадени редица нововъведения, непознати дотогава на българите. За модел се използва съветският опит, според който пред българските туристи се откриват нови форми за организирано пътуване. Сред по-специфичните са туристическите експедиции, които се въвеждат в България благодарение на специалните грижи на комунистическата партия и държавата. Тези експедиции се организират с конкретна цел – проучване на пътя на Ботевата чета или този на четата на Бенковски, и служат за картографирането на историята, полагайки ключовите ѝ събития върху физическата карта на страната. Наред с това, както се вижда от материалите, този тип специализирани пътувания имат за цел да историзират близкото минало и да онагледят новата идеологическа героика. Сред предизвикателствата пред участващите в туристическите експедиции специалисти са да пропътуват пътя на „отряда „Антон Иванов“ и маршрутите на Георги

Димитров и Васил Коларов по време на Септемврийското въстание. Конкретната им задача е да ги обозначат тези трасета и да ги направят пригодни и удобни за масови туристически походи.

Именно масовостта е ключовото понятие, върху което се поставя акцентът в партийните документи. То отразява стремежите и опитите на властта да организира и контролира прекарването на свободното време в новите политически условия, представяйки ги като елемент от формирането на нов културен ред. Свободното време – особено в първите десетилетия от установяването на тоталитарната власт в страната, не е въпрос на личен избор от страна на хората, а става обект на специално внимание и грижи от различните държавни институции. Системно и целенасочено се ползват сериозни усилия за създаването на нови форми, които в императивен формат да организират живота на хората извън работното им място. Наред с открито дисциплиниращите, каквито са партийните и профсъюзните събрания, провеждани след работно време или след приключване на земеделския труд и имащи за цел да повишат „политическата култура на трудещите се“, се създават и такива, които прокарват дисциплинарният контрол в по-мека форма. Те са предимно в сферата на туризма и масовата култура, чиито прояви стават задължителни за хората и се осъществяват контролирано от партийни, държавни и общински структури. Основната им цел, прикривана зад загрижеността за здравето на трудещите се, е дисциплинирането на частното пространство и ограничаване на личния избор и възможността за индивидуални инициативи във времето, прекарвано извън „трудовия колектив“.

Така например те могат да участват в екскурзионни летувания – вид масово пътуване във времето на годишния отпуск, въведено в България през 1951 г. Маршрутите се изработват предварително – те са „речно-морски“ и планински, като групите са от около 30 души и се ръководят от специално обучени за целта инструктори. Тази форма

на летуване се допълва от ученическите екскурзии, чиито възможности за обучението на учениците по история, география и дори биология, са познати в българското училище още в края на XIX в. Това, което прави новата власт, е да масовизира екскурзионните пътувания в средните училища и да въведе нови идеологически маркери в обучението на учениците. Фигурата на чорбаджията от времето до Освобождението се допълва с образите на „народните партизани“, борещи се против българския и германския фашизъм, за да се онагледят основният конструкт на партийната пропаганда, свързан с класовата борба на работниците срещу буржоазията. Затова всичко, което научават учениците по време на екскурзиите, е част от тяхната подготовка по история. История, която е правилно идеологически представена в светлината на новия и „единствено правилен“ изследователски метод – историческият материализъм. Новите историографски прочити се отразяват върху всички сфери, свързани с усвояването на миналото. С него са съобразени ученическите програми и учебните помагала, което налага промени и във формите, онагледяващи теоретичните знания на учениците. Затова в приеманите документи, свързани с организирането на пътувания в рамките на средното училище, се настоява за отразяването на цялостната пропагандна програма, която формира знанието за историческото минало.

За правилното усвояване на историята спомага настоящето, убедени са политическите агитатори. Прогресисткият проект на управляващата партия представя историята като последователност в културното и материалното развитие на народа, което получава своя реален „исторически“ шанс и истинска реализация само при диктатурата на пролетариата. Този възглед също става определящ за организационните работници, занимаващи се с провеждането на ученически екскурзии и с масовите пътувания като цяло. Този исторически прогрес има своите реални материални измерения и българите трябва да придобият нагледна пред-

става за големите успехи на комунистическата партия. Достиженията трябва да получат популярност и една от най-работещите форми за това е масовизираният организиран туризъм из „строителните площадки на социалистическата родина“.

Развитието на туризма върви успоредно и със засилването на художествената самодейност в пространствата на социалната публичност. Тя е част от новата „социалистическа култура“, която значително се различава от капиталистическата, по своята вътрешна логика и организация, настояват политическите агитатори. Разгледана така, културата на социализма се противопоставя на либералните ценности и индивидуалните свободи, като се опитва да слее в едно правни и етични норми. Единствената ключова разлика с патриархалната култура е институционално изнесеният център на властови дистрибуции, който е в ръцете на партийните апаратчици. През тази концептуална призма, народът, който получава специфична интерпретация в партийните документи, формално се прокламира като носител на прогреса и като собственик на всички блага. От друга страна обаче, неговата култура, настояват партийните работници от културната и образователната сфера, трябва да бъде променена и издигната на по-горно стъпало, за да е в унисон със социалистическите изисквания за изграждането на безкласово общество, съставено от хора с ново мислене. Необходимата промяна започва с приемането на редица документи, свързани с кардинални реорганизации на семиотичната кодификация на традиционната култура. Отстраняването на „религиозните заблуди“, премахването на „дребнобуржоазните ценности“, налагането на „космополитни възгледи“ за сметка на „шовинизма и национализма на буржоазията“ са сред ключовите идеологически постановки, които налагат централизирана намеса в културите на различните етнически и религиозни групи в страната. Тази намеса е ориентирана към най-интимните сфери на живота и бита, поради което се налага да бъде систематично и кон-

тролирано провеждана, за да се постигнат очакваните резултати. За реализацията на политика от подобен порядък голяма роля се възлага на културно-масовата дейност. Тя трябва да се осъществява не само сред работниците и трудовите колективи на предприятията, които са обявени за основен стълб на пролетарската диктатура, но и сред учените, интелигенцията и селяните. Фолклорът например трябва да бъде прочетен така, че да се впише в новите интерпретативни механизми за социалистическа култура, подчинени на партийните норми. Използването на фолклорни материали трябва да бъде придружено с текстове с ясни политически послания, които да спомагат правилното им възприемане в светлината на новия прочит. „Селскостопанските панаири и чествания на народни празници“ трябва да се организират така, че да показват в максимална степен „величието на новия социалистически строй [и] градивния труд на новите работници“. Материалите, които подбират работниците по културно-масовата дейност трябва да са посветени на „борбата за мир, на великото дело на Ленин и Сталин, на любовта към социалистическата Родина и др.“. По смисъла на казаното, задачата на културно-масовата работа е да вкара в реална употреба определени идеологически постановки, които да наложат прогресисткия и утопичен комунистически светоглед като алтернатива на съществуващите морално-етични принципи в човешките отношения. Поради това свободното време на хората става обект на внимание от работниците в сферата на пропагандата, които предлагат редица инициативи, свързани с повишаване на тяхната култура и политическа подготовка.

Създаването на кръжоци, които да функционират и по време на летния отдих също е сред важните инициативи на комунистическата партия за масовизация на културата и формирането на специфичен естетически вкус, отразяващ в себе си инвенциите на партийната пропаганда. Особено внимание се отделя на творчески формирания, които имат за цел „правилното насочване творческите възможнос-

ти на младите литературни работници“. Акцент се поставя върху мерките, които не позволяват младите литератори да загубят интереса си към литературата през лятото, както и върху онези, които не допускат „разхлабване на дисциплината в изокръжоците. Младите творци – дори когато са на летуване – трябва да се включат в местните кръжоци, което е „извънредно полезно за обмяна на опит“. Изокръжоците също активно трябва да се включат в културно-масовата работа под различна форма, като формират усет за естетика и красота чрез агитационните материали, които изработват. Парковете и градините, където летуват гражданите, както и различни обекти, свързани с масови посещения, трябва да бъдат художествено оформени с материали от „нагледната агитация“.

Наред с въвеждането ѝ в сферата на туризма, културно-масовата работа се планира така, че да обхване колкото е възможно по-голяма част от свободното време на хората. Освен към гражданите обаче, в съгласие с новите идеологически виждания за народа и неговата култура, културно-масовата работа се насочва и към селото. На новата власт не ѝ е достатъчно да черпи фолклорни образци, които да вплита в сюжети с идеологически заряд, а си поставя за цел да осъществи кардинални промени в светогледа на хората. „Новият човек“ от селото трябва да получи добра политическа просвета, за да се „издигне“ до висотата на партийните визии за социален ред. Поради тази причина, „конкретните задачи, които има да решава политическата просвета на селяните, са: да се укрепва все повече тяхно съзнание на труженици; да се разясняват коренните противоречия между интересите им и тия на капиталистите експлоататори; да се изтъква и обосновава общността на интересите на работническата класа и трудещите се селяни; да подчертава ръководната роля на работническата класа, като решаващо условие за успешната борба на трудещите се срещу капитализма и за изграждането на социализма“ и редица подобни. Работниците от сферата на културно-

масовата работа са призвани да реализират този идеологически проект като работят на конкретен терен и според регионалните специфики. Политическата просвета трябва да се провежда успоредно с програмите за повишаване на културното равнище на българските селяни. Това се налага и поради структурните промени, свързани с кооперирането на земята, при което на селяните – подобно на работещите в предприятията – им остава достатъчно свободно време, което трябва да бъде организирано в различни инициативи. На ангажираните в сферата на културно-масовата дейност работници се възлагат изключително големи очаквания за осъществяването на редица мероприятия, които да изпълнят тази част от партийната програма, при което налагането на новите светогледни представи трябва да е свързано с отстраняването на религиозните елементи, определящи характера и етическия код на традиционната култура. За да се постигне по-добър ефект в тази посока, е необходимо самите „селски труженици“ да участват активно в провежданите мероприятия, а не да бъдат поставяни в ролята на пасивни наблюдатели и зрители. Затова особено внимание от страна на общинските власти и читалищата трябва да се обърне на организирането на самодейни колективи. Те са призвани да донесат новото, забавното, хумористичното в културата на селото, като го представят в една популярна форма, за да достигне по-лесно до целевите групи, към които е насочено. Особено в такива ключови за организацията на традиционната култура форми – каквито са съборите например, които са свързани преди всичко с честването на един или друг светец. За да се промени семиотичният код и културно единство, изразени в колективното честване, „на селските събори естрадните състави трябва да участват с бояк, актуален и идейно-художествено издържан репертоарен материал, който да отвлече вниманието на селяните от религиозното съдържание на празника“. За да се покаже приемственост на новото идейно съдържание с културата на местните жители, агитаторите препоръчват накрая да се

„проведат общи песни и народни танци“, в които заедно с изпълнителите да се включат и всички присъстващи.

Народните песни и танци също трябва да бъдат внимателно подбрани от съответните общински отдели, отговарящи за културно-масовата дейност и пропагандата. Освен това, те трябва да бъдат изпълнявани по съответен начин, който да подчертава естетиката им, като предварително се отстраняват възможностите за неправилна рецепция и интерпретация от страна на публиката. Пред „групите за народни песни и хора“ се поставя нелеката задача да изработят сценични спектакли, които, от една страна, трябва да отразяват регионалните специфики и да се придържат към автентичността на образците, а – от друга – да представят тяхна художествена обработка, която да е подчинена на определена етическа програма, съвпадаща с идеологическите визии за групов идентичност. Изнасяйки отделни елементи от културата на сцена, културно-масовиците задълбочават започналите в предходния период процеси на превръщане на фолклора в елемент от масовата култура. Контролът, осъществяван от различните партийни, държавни и общински отдели, гарантира правилното осъществяване на партийната политика в сферата на културната знаковост. Селяните трябва да изберат своя политически път в изграждането на новото социалистическо общество. Основната предпоставка – икономическият механизъм на капиталистическото стопанство – е отстранена от живота в социалистическото общество и новата култура трябва да отрази тази съществена промяна. „Измененото икономическо и политическо положение на страната определя и единствено правилния път, по който трябва да вървят трудещите се селяни – пътя на социализма“. Този избор в сферата на културата – настояват партийните агитатори, може да се осъществи под контрола на държавата, като се реализират отделни регионални инициативи. Те не са самоцелни, а са част от предварително изготвен и непрекъснато променящ се в зависимост от политиката на управляващата партия общ национален план

за акултурация и намеса в интимните и публичните сфери на живота. Плановото стопанство подпомага процесите на централизация и контрол при въвеждането и провеждането на отделните мерки в сферата на културата. И именно културно-масовата работа се утвърждава като важен инструмент, с помощта на който централизирано да се осъществи политическата намеса в сферата на културата.

Процесите на акултурация са насочени към активни и бързи промени в настоящето, като за целта се създава специфичен интерпретативен ключ за разбиране на миналото. Работниците, ангажирани с културно-масовата работа, започват да обработват отделни фолклорни материали така, че да могат да бъдат поставяни на сцена пред публика. Програмите постепенно се обогатяват и разширяват и включват кратки постановки, в които изпълнението на песни и хора се допълва от представяне на „битови и трудови картини, като „Сватба“, „На чешмата“, „Жетва“, „Коситба“, „Седянка“ и др.“. Настоява се постановките, независимо че представят в някаква степен обработен фолклор, да се придържат към автентичната за региона култура. На публиката трябва да се покажат битът, трудът и празникът на българите така, че да придобие представа за богатството и красотата на българските традиции. Поставянето на отделни подбрани културни елементи на сцена ускорява процесите на тяхната функционална отстраненост от социалните контексти. Миналото се представя единствено през призмата на естетиката и се лишава от етическите норми, изграждащия културния светоглед на хората и тяхната общностна идентичност. За сметка на това обаче в плана на масовата култура естетиката на миналото се представя като елемент от новите морално-етични норми, съобразени с установяващата се партийна идеология за социален ред. Фолклорът много скоро след 1944 г. възвръща отново своите позиции като част от „високата култура“ и започва да се разпознава от новите идеологии като инструмент за налагане на определени послания, свързани с формирането на определен тип група

идентичност. Тази идентичност обаче трябва да се формира особено внимателно – тя трябва да бъде контролирано осъществявана под ръководството на определени за целта специалисти. При подготовката си за изпълнение на една или друга сценка самодейците повишават своите познания за традицията, но ясно осъзнават и обществените промени, осъществени от управлението на комунистическата партия. Те трябва да разберат и да изразят художествено на сцената пред широка публика, че новият патриотизъм няма нищо общо с онова, което е внушавала буржоазията на селяните, за да запази собствената си социална хегемония, настояват партийните идеологии. Всичко това трябва да стане непоколебимо знание в самодейните колективи, за да могат те със своята сценична игра да допринесат за повишаването на културата на българските селяни. Културно-просветната работа е призвана да предложи такава призма за прочит на миналото, настоява агитаторът, която да подпомогне преодоляването на културната изостаналост на населението. Угнетяващата населението буржоазия и икономическите инструменти за потискане на населението са премахнати от живота на хората.

През 60-те години на XX век партийната политика абсорбира в себе си някои тенденции на модерния национализъм, поне в онази част от неговите идеологически послания, в която се акцентира върху формирането на колективни идентичности. Отново се обръща внимание на миналото в усилията да бъдат спасени най-добрите и представителни негови образци. Наред с това, че в етнографията и историята се откриват моделите на колективната култура, артефактите на материалната култура се схващат и като възможност за обогатяване на еднотипното масово социалистическо производство. Създава се Задруга на майсторите на народни художествени занаяти, което е свързано с придаването на специфичен статут на художественото занаятчийство, за разлика от останалите занаятчии, чийто труд – предвид факта, че са частници – е подложен на стро-

ги мерки на контрол.

ЗМНХЗ се вписва в икономическите механизми на плановото стопанство, като се очаква тя трябва да изпълнява определени условия, доколкото се превръща в реален субект на стопански инициативи. Наред с това, че трябва да осигурява приемственост и да развива народните традиции, „д) трябва да подготвя кадри – да предава своето майсторство на младото поколение; ж) непрекъснато да подобрява своите произведения, да усъвършенства народността им облик и самобитност“, ЗМНХЗ трябва да играе ролята и на орган за икономически контрол от страна на държавата в сферата на производството. Администрацията – следвайки повика на времето – се готви да създаде условия на развитието на цяла сфера за стопанска инициатива, която съчетава в себе си изкуството и частното производство. (Производствата на създадените след 1949 г. занаятчийски трудово-производителни кооперации не се вписва в представите за автентичност и традиция и не може да предаде легитимност на новите идеологически послания.)

Правителството въвежда цял комплекс от икономически мерки и културни политики, които оказват силен ефект върху организацията на занаятчийското производство. В резултат на това майсторите на народни художествени занаяти биват стимулирани, като получават възможност за частно производство и права, които са по-големи от тези на останалите занаятчии. От друга страна обаче, разширяването на тази културна сфера и увеличаването на майсторите има и преки икономически ефекти, поради което тяхната продукция също трябва да бъде подложена на строг държавен контрол. Частната инициатива – дори и онази, която пряко обслужва културните аспекти на идеологията – също подлежи на наблюдение и не бива да се допускат „икономически своеволия“. Така измеренията на държавния надзор по отношение на майсторите-занаятчии са не само в сферата на идеологията, но се отнасят и до възможните стопански ефекти от тяхното производство. Отношенията между за-

наятчиите и Задругата са вписани плътно в контекста на плановото стопанство.

В този период майсторите на народни художествени занаяти в икономически активни субекти, тъй като приетите документи им позволяват известни стопански облекчения. Броят на желаещите да упражняват този вид труд бързо започва да се разраства, защото те, за разлика от другите занаятчии, „които произвеждат дребни стоки и услуги за народното стопанство“, получават и повече права като частни лица, произвеждащи и предлагащи определени стоки на пазара. През 70-те и особено през 80-те години на XX в. тяхната продукция постепенно започва да намира приложение в областта на дизайна и декоративното приложно изкуство, което допълнително стимулира производството на майсторите на народни художествени занаяти. В работите на редица архитекти и по страниците на списанията се вижда стремежът да се отрази цялостното – в европейски мащаб – връщане към традицията. То формира и налага като мода в архитектурата и обзавеждането на българските домове декоративни елементи, които пряко кореспондират с традиционната култура, но са резултат от работата на дизайнери или приложници, поради което се налага да се изработят ясни правила, по които да се определя пазарната реализация на занаятчийската продукция.

Начините, по които тези майстори и приложници създават и доразвиват „националния стил“, създават сувенири или техните произведения се вписват в интериорните и екстериорните решения на дизайнерите, се разглеждат също в трета глава на работата. Взаимодействието между идеологията и предлагането, свързани с изразяването на човешката идентичност в епохата на социализма, е проучено през законодателните норми, административните актове и общата икономическа среда на плановата икономика, които създават.

3.4. Вместо заключение

Заклучителната част на работата „Вместо заключение“ надхвърля обема на стандартното заключение, доколкото е опит за улавяне на процесите в условия на размножени социални проявления на големия национален идентичностен наратив. От друга страна обаче, тъй като процесите имат свои посоки и определени тенденции, но е много рано да се маркира някаква – макар и междинна завършеност, е трудно да се представят научни изводи в цялостен и структуриран като самостоятелна глава текст. Търсенията върху съвременната културна ситуация – и нейните пазарни основания – се базират на няколко теренни интервюта, проведени в периода 2011 – 2015 г., чрез които се прави опит да се изясни случващото се след 1989 г. през гледната точка на социалните актьори в културните процеси.

Съвременните провокации към дисциплиниращите модели на модерния национален наратив, реализиран в условията на два различни по своя характер политически и икономически модели, представляват предизвикателство и към колективната идентичност. Променени са условията, в които съществуват отделните групи, създадени са предпоставки за формиране на множество ние-общности, в които фолклорът и наследството от миналото отново е извикано на живот, но вписано в нови идеологически проекти. Производството прави опити да следва все по-плътно пазарните търсения, при това в икономическа ситуация, в която държавата далеч не е единственият генератор на послания нито в публичната, нито в интимната сфера на културата. Това има и своите последици. За разлика от предишния период, когато потребителите са принудени да се съобразяват с пазара, съвременността създава нови пазарни ниши, които са свързани не толкова с националната ние-група, колкото със съществуващи малки социални сегменти на колективната заедност. Традицията, освен че е концепт в националния наратив, все повече се осъзнава през представите за

„екологичен“, „природосъобразен“, „спестяващ енергия“ и редица подобни квалификации начин на живот. Акцентира се върху ръчното производство и техниките, свеждащи механизацията до минимум. Тази нова идейна постановка за мястото на съвременния човек формира и специфични сфери на търсене и предлагане, което се отразява върху постепенното съживяване на занаятчийското производство.

Литература

- Бурдийо 1997:** Бурдийо, Пиер. Практическият разум. С.: ИК „Критика и хуманизъм“, 1997.
- Hann, Hart 2011:** Hann, Chris and Keith Hart. *Economic Anthropology. History, Ethnography, Critique*. Cambridge: Polity Press, 2011.

4. Авторска справка

4.1. Приноси на изследването

Приносите, които има изследването, са както от гледна точка на методологията на работата, така и в конкретните резултати от проучването.

Основният принос от гледна точка на методологията е въвеждането на достиженията на икономическата антропология при анализа на етнографски данни. По този начин се създава възможност да се проучат сложните символни взаимоотношения в сферата на културата от нов ъгъл, което обогатява възможностите за интерпретация и анализ, разкривайки действащите икономически механизми.

Приносно с оглед на анализа е съпоставянето на данни от различни източници, което разкрива нови перспективи пред етнографското изследване. Конфронтативното четене на закони и решения с материали от периодичния печат и информация, получена при теренни изследвания, разширява аналитичното поле на проучването.

Важен принос, с оглед на конкретните резултати, е анализът на законодателната база в сферата на занаятчийското производство в страната в периода 1878 – 1989 г., в резултат на което се прави нов прочит на процесите в сферата на културата.

Анализ на модерните идеологии, направен чрез изследване на икономическите механизми, е с приносен за българската антропология характер, защото дава възможност груповите идентичности да се разглеждат като съзнателно моделирани.

С приносно значение за работата е и пространното разглеждане на Задругата на майсторите на народни художествени занаяти, като нейното възникване се изследва не само

през призмата на културното наследство, а в контекста на цялостната логика на социалистическото планово стопанство и потребление.

4.2. Публикации и доклади, свързани с темата

Работата по изследването се извършваше в продължение на четири години – от началото на 2012 до края на 2015. Част от проучванията са осъществени в рамките на няколко научно-изследователски проекта, сред които: „Литературната класика – нови контексти“, (номер на договора: 26/31.03.2015); „Музеят и формирането на националната култура“, (номер на договора: 179/12.05.2014); „Феноменът «Бай Ганьо» в българската фолклорна и литературна култура от първата половина на XX век“, (номер на договора: № 13/15.04.2013).

Представените публикации са след конкурса за доцент през 2012 г.

Задругата на майсторите: икономически предизвикателства и политики на културното наследство. // Български фолклор, брой: 3, 2015, стр. 20-35.

Туристическите употреби на националния разказ. // *Littera et Lingua*, том: Зима, 2015.

Музеят и създаването на модерната публика (под печат). // *Ethnologia Academica*, брой: 8, редактор/и: Мира Маркова, 2015.

Туризмът и предизвикателствата на индивидуалния вкус. // Годишник на Филологическия факултет на ЮЗУ „Н. Рилски“, Благоевград, брой:13, стр. 120-140. редактор/и: Цветан Ракъовски, издателство: УИ на ЮЗУ „Неофит. Рилски“, 2015.

Етнографският музей и модерната икономика на символите. // Музеят и обществото на спектакъла. Редактор/и: Светла Казларска, С.: Парадигма, 2015.

Фолклорният артефакт и езиците на сувенира (под печат). // *Славистика*, 2015 (под печат).

Михаил Арnaudов и модерният проект за българска фолклористика. // Български фолклор, брой: 4, 2013, стр. 397-409.

Резултатите от изследването са апробирани на няколко научни конференции, сред по-важните от които са:

Доклад: Туристическите употреби на националния разказ
Форум: Дебати в музеологията: Музеят отвъд нацията?, София,
ИЕФЕМ - БАН, 24.09 - 25.09 2015

Доклад: Филологическият проект: антропологични предизвикателства
Форум: Филологическият проект - кризи и перспективи, София,
24-25.04 2015

Доклад: Антропологията - между хуманитарното и социалното знание.
Форум: Междууниверситетски семинар Социалните и хуманитарните науки между автономията, пазара и конформизма, посветен на 60-годишнината на проф. д.н Ангел Ангелов, България/Благоевград 29.10. 2015.

Доклад: Иван Вазов – маршрути на ежедневното и героичното
Форум: Международна пътуваща научна конференция „Живописна България“, София, Пловдив, В. Търново, Добрич, 13-18.09. 2015.

Доклад: Литература и етнография: Особенности на модерната методология.
Форум: Second Bosnian-Herzegovinian Congress in Slavic Studies, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, 28-30 май 2015.

Доклад: Фолклорният артефакт и езиците на сувенира .
Форум: Дванадесети международни славистични четения „Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури“, София, 9-10 май 2014.

Доклад: Етнографският музей и модерната икономика на символите.
Форум: Национална научна конференция „Музеят и обществото на спектакъла“, София, 25 - 26 септември 2014.